

Oversigt over Mønthistorien med særligt Hensyn til Regneenhederne

af dr. phil. Erik Kroman

Rigsarkivet 1964

Det ældste danske og nordiske Møntsysteem var Marksystemet.

En Mark var delt i 8 øre og en øre i 3 Ørtug. Ørtugen var atter delt i Penninge. Mens Inddelingen i Øre og Ørtug var fælles-skandinavisk, var Inddelingen i Penning forskellig. Øst for Storebælt var en Ørtug 10 Penning, men paa Fyn og i Jylland 12 Penning. I Sverrig var det atter andre Tal: i Svealand 8 og i Gøtaland 16. I Norge var det oprindelig 10.

Det var kun Penningen, der udmøntedes. Derfra har vi Ordet Penge. Mark, Øre og Ørtug er kun Regneenheder. Ordet Mark er beslægtet med Mærke og hentyder til et Mærke paa Vægten. Øre kommer formodentlig af lat. aureus, en romersk Guldmønt. Ørtug betyder egentlig Ertstraad. Erts kommer maaske af den romerske By Arretium. Penning er maaske Diminutiv af Pande, lat. patina, eller kommer af lat. pendere.

Pengene blev vejet, en middelalderlig Mark var 216 g. Mønterne var ikke justeret enkeltvis, man var tilfreds, naar 210, henholdsvis 288 Penninge vejede en Mark. Oprindelig har der utvivlsomt været Overensstemmelse mellem Mønt og Maal, hvor man havde en tilsvarende Inddeling, saaledes at en Skæppe Korn normalt har svaret til en Penning.

De første Mønter blev slaaet i Hedeby. Første Mønt med Kongenavn er fra Svend Tveskæg. Der var i den ældre tid mange Møntsteder. Det vigtigste var det i Lund. Der kendes Navne paa flere hundrede monetarii fra Knud den Store til Erik Lam. Først paa Harald Hens Tid blev Møntprægningen en kongelig Rettighed. Fra hans Tid var det strafbart at slaa Mønt uden Kongens Tilladelse. Mønterne var oprindelig smaa, men blev fra Oluf Hungers og Erik Ejegods Tid større, men samtidig tyndere.

Oprindelig har en Mark Sølv og en Mark Penge været ensbetydende, men efterhaanden forringedes Mønten, dog med mange Svingninger. Særlig den jyske Mønt forringedes, mens den østdanske, hvor Ærkebiskoppen havde Del i Udmøntningen, holdt sig bedre. Men Krigene i Valdemarstiden bevirkede en skæbnesvanger Udvikling.

Kongerne udnyttede Møntregalet ved at iblande Kobber. Paa Valdemars Jordebogs Tid var Pengeværdien kun 1/3 af Sølvværdien. I de fredelige Aar i Slutningen af Valdemar Sejrs Tid hævedes Værdien igen til 1/2 Mark Sølv. Paa den Tid synes ogsaa den gamle Forskel mellem jysk og østdansk Mønt at være

faldet bort. Man har fra den Tid den første daterede Mønt dat. 1231, maaske har Aarstallet Sammenhæng med en samtidig Møntreform.

Under Valdemars Sønner fortsatte Nedgangen. Under Christoffer til 1/4. Under Erik Glipping fastsattes den 1282 til 1/5. Paa Danehoffet i Nyborg 1284 blev det fastslaaet, at jysk Mønt skulle være lige saa god som den sjællandske. Efter den Tid har en ørtug vel været 10 Penning ogsaa i Jylland.

Under Erik Menveds Krige sank Kursen atter stærkt og var mod Slutningen af hans Regering 1/10. I Skaane blev Kursen dog paa Grund af Ærkebiskoppens Indflydelse holdt oppe og fastsattes 1299 til 1/5. I Christoffer IIs Tid blev Pengene vest for Øresund slaaet i rent Kobber og faldt til Nulpunktet, og derefter standsede Udmøntningen helt. Under Valdemar Atterdag kom Riget atter paa Fode, men han gjorde ikke noget alvorligt for at bøde paa Pengevæsenet. Han gjorde forskellige Tilløb og udskrev Skatter, men Resultatet blev kun nogle elendige Kobberpenge. Det havde kun været en Finansoperation. 1377 forsøgte Kong Oluf, d.v.s. Dronning Margrethe, at slaa Mønt i Lund, men Hanseaterne nægtede at modtage de Kobberpenninge, der blev slaaet, og dermed standsede Udmøntningen af den gamle danske Mønt.

Allerede længe forinden, da Mønten i Begyndelsen af 14. Aarhundrede begyndte at gaa stærkt nedad, havde man i Handel og Vandel holdt op med at regne med dansk Mønt. I Stedet havde fransk og engelsk og tysk Mønt vundet Indpas som Regneenheder.

Vigtigst var vel den tyske, hvorefter en Mark var 16 Skilling á 3 Witten á 4 Penninge. Skilling skal være Diminutiv af Schild. Witten, paa dansk Hvid, hentyder til Sølv. Ved Siden heraf brugtes som Regneenhed den franske Grot (Latin grossus - stor) fra Tours. En Skilling Grot = 12 Grot (Værdi = en Guldflorin).

I Tiden 1330-1373 bevarede Groten sin Sølvværdi konstant. Endelig brugtes engelsk Mønt Sterling (forklaret som easterling, østlænding, Mønt fra østen). Et Pund Sterling = 20 Skilling a 12 Penning (el. Sterling). Disse fremmede Regneenheder stod i et bestemt Forhold til hinanden, saaledes at i Skilling Grot regnedes = 3 Skilling eng. = 9 Skilling lybsk. De stod atter i et bestemt Forhold til en lødig Mark, idet 5 Skilling Grot = 15 Skill. eng. = 45 Skill. (2 Mark og 13 Skill.) lybsk var = 1 lødig Mark Sølv (233,8 g). Efter 1373 forringedes Mønternes Værdi, men den nævnte Ligning gjaldt dog i flere Aarhundreder. Lødig Mark var saaledes ogsaa blevet en Regneenhed.

De fremmede Mønter benyttedes ikke blot som Regneenheder, men som talrige Fund viser, vandt de i høj Grad Indpas i Landet. Det var derfor naturligt, at man efterlignede de udenlandske Mønter her i Landet. Dronning Margrethe slog saaledes Witten (=4 Penninge) og en lettere Sterling el. Engelsk, som skulde gælde 3 Penning. Deres Værdi svarede dog ikke til det, de blev udgivet for. Ringere var dog de Mønter, Erik af Pommern slog. Han slog Sterling af Kobber, som han fik fra Falun, men blev tvunget til at sætte dem ud af Kraft 1423. Under hans derpaa følgende Udenlandsrejse slog Dronning Philippa Søslinger (6 Penning) og Hulpenninge som de lybske og bragte

Møntvæsenet paa Fode. Men i Slutningen af sin Regering lod Erik slaa stærkt underlødige "Grosser" (9 Penning).

Christoffer af Bayern henlagde Mønten til Malmø. Der blev under ham slaaet Sterling og desuden som Efterligning af tysk Mønt Skilling og Hvide. Det er første Gang, Skillingen optræder som dansk Mønt = 12 Penning. Den holdt sig til Kronens Indførelse 1873, men blev stadig forringet og var fra 1771 af Kobber. Hvid er en Fordanskning af Witten = 1/3 Skilling el. 1+ Penning. Den prægedes til 1680 og var oprindelig, som Navnet siger, en Sølvmønt, men forringedes sammen med Skillingen og var fra 1619 af Kobber.

Under Christian I blev der ikke slaaet Skillinger, men kun Hvide.

Under Kong Hans slog man for første Gang Mønter af Guld: Nobler (med Aarstallet 1496) og Gylden i Anledn. af Krigen med Sverrig. Navnet Nobel efterligner den engelske Rosenobel, men selve Mønten var en Efterligning efter en hollandsk Mønt Groote gouden fra 1487. Formodentlig samtidig den rhinske Gylden, en lille Guldmønt, som skulde svare til de 4 Rhinfyrsters Gylden 1490, men var af lidt ringere Lødighed. Desuden blev der slaaet Skillinger og Hvide.

Ogsaa Christ. II lod slaa Nobler 1516-18 i Anledning af det svenske Krigstog. Mere bemærkelsesværdig er det, at han med Nobelstemplerne lod slaa Sølvmønter, de saakaldte **Sølvgylden**. Han efterlignede dermed de Sølvgylden el. Gyldengroschen, som Ærkehertug Sigismund havde ladet slaa 1484, og som efterlignedes rundt om. Navnlig de Gyldengroschen, som prægedes i Joachimsthal i Bøhmen fra 1519, fik stor Udbredelse under Navn af Joachimsthaler. Bortset fra disse udmøntedes kun Skillinger, som blev mere og mere undervægtige, i Slutningen af hans Regering som Klippinge.

Frederik I havde som Hertug slaaet gode Mønter efter lybsk Mønster. 1522 kom Husumdaleren med et smukt Portræt. Som Konge lod han slaa Nobler og Sølvgylden og rhinske Gylden. De store Mønter havde dog ingen større Betydning, men Klippingene fra Christian IIs Tid blev nu omsmeltet til Mønter af forskellig Værdi.

Under Grevefejden gik man igen over til at slaa Klippinge til forskellige Værdier.

Christian III bibragte endelig Orden i Pengevæsenet, og Daleren blev nu sat i Spidsen for Møntsystemet. Allerede 1537 lod han slaa Joachimsdalere, men det var først ved Møntordningerne 1541 og 1544, at det nye Møntsystem blev gennemført, hvorved man opnaaede Enhed baade med Hertugdømmerne, hvor man hele Tiden havde søgt at holde sig på Højde med den lybske Mønt, og med hele Tyskland, hvor Daleren helt havde sejret. Daleren (Gyldengroschen havde 3 Mark og 1 Mark 16 Skilling).

Frederik II lod i Begyndelsen kun slaa Mark og Skilling, som betalte sig bedre end de store Mønter. Syvaarskrigen bragte Forstyrrelser i Pengesystemet, og ved Slutningen af Krigen betaltes en Daler med 4 Mark = 64 Skilling, og efterhaanden sank den danske Mark til halv Værdi mod den lybske. 1572 forsøgte man at rette Værdien op ved at reducere Mønten til det halve af det

paalydende, hvorved Mønten igen vilde komme til at stemme overens med den lybske, og en Tid regnede man med Mønten, som før gik, og Mønten, som nu gaar. Man evnede dog ikke at skaffe nye og bedre Mønter, og da man 1574-76 slog en Del Mønter, blev det af Typen Mønten som før gik, men man gav dem Aarstallet 1563 for ikke at vække Anstød, og 1563 opgav man helt Planerne om at faa Mønten til at svare til den lybske, og der regnedes fra nu af stadig flere Skilling paa Daleren. 1572 havde Fr. II ladet slaa en Del Dalere til Betaling af Krigsfolkene.

Christian IVs første Tid er den saakaldte Kipper - og Wippertid, hvor man rundt om forringede Mønten. Det kunde være farligt at lave Mønten for god, idet den da vilde forsvinde ud af Landet. Det er en Slags Undskyldning for Christian IV, i hvis første Tid Kursen paa Daleren stadig steg 1602 til 66, 1609 til 68 og 1610 til 74 Skilling, 1616 til 80 (Marken til 20) og 1618 til 84 Skilling. Chr. IV opgav nu (1618) Forbindelsen med Daleren og indførte en ny Betegnelse **Daler i Mønt** á 4 Mark á 20 Skill. Denne svarede til den Mønt, man længe havde regnet med, og som til Forskel fra den rigtige Daler Speciedaleren paa 84 Skilling kaldtes Sletdaleren = 4 Mark á 16 Skill.

Samtidig indførte han en ny Mønt Kronen, som skulde udgives for 1 1/2 Daler, og der blev slaaet et betydeligt Antal af den nye Kronemønt. Ved Siden heraf udmøntedes fra 1619 Halvkroner og Kroneskillling (1/64 Daler, 1/96 Krone). Disse forskellige Møntformer og Beregninger voldte en Del Forvirring, og 1625 gennemførtes en ny Møntordning, som blev Grundlaget for hele den følgende Tid. En Daler eller Rigsdaler (Rdlr.), som man havde begyndt at benævne den efter tysk "Reichsthaler" (Navnet brugt i Tyskland fra 1559), fastsattes til 96 Skilling, 6 Mark á 16 Skilling, som blev fastholdt lige til 1813. (I Hertugdømmerne vedblev man dog som tidligere almindeligt at regne med det lybske Møntsystem, hvorefter der gik 3 Mark (M.l.) á 16 Skilling (Sk.l.) paa 1 Rigsdaler.) Halvkronen fastsattes til 2/3 Daler, : 4 Mark á 16 Skilling. Denne svarede til den forringede Daler paa 2/3 eller 4 Mark, som man havde regnet med fra Slutningen af 7Aarskrigen og som man fra Slutningen af 16. Aarh. var begyndt at benævne Sletdaler. Slet betyder oprindelig jævn, almindelig, men fik vel efterhaanden den nuværende Betydning slet som Modsætning til den fine Rigsdaler, som benævnedes Speciedaler el. Daler in Specie. Men indtil man begyndte at slaa Halvkroner, var det kun en Regnemønt. Man holdt hurtigt op med at slaa Kroner, og Benævnelsen gik over paa Halvkronen (fra Beg. af 1650-erne). Krone blev saaledes ensbetydende med Sletdaler, og de to Ord bruges ganske i Flæng. Kronen var blot kendetegnet ved, at den havde en Krone i Stemplet, mens der paa andre tilsvarende Mønter kun stod 4 Mark (sidste Gang 1723). Derimod forekommer Ordet Sletdaler ikke paa Mønterne. Det var kun et Kælenavn. Sidste Gang Kronemønt blev slaaet var til Christian VI's Fødselsdag 1771.

Efter Reformen 1625 laa Møntsystemet fast, og der blev aldrig senere regnet med flere Skilling paa Daleren end de fastsatte 96. Det var dog ikke ensbetydende med, at der ikke blev slaaet underlødige Smaapenge. Navnlig under Krigene i Christian den IVs senere Aar og under Svenskekrigene, men man klarede sig ved at betale "Opgæld", et daarligt tysk ord af "Aufgeld", som jo betyder Oppenge, og ind i mellem rettede man igen Mønten op. Man havde dog stor Vanskelighed ved at holde Kursen paa Speciedaleren, og i Beg. af

Christian Vs Tid regnede man, at 100 Daler Species svarede til 125 Daler Kurant, d.v.s. 96 Skilling i den gængse Mønt. Men ogsaa andetsteds havde man Vanskeligheder ved at holde Kursen. 1695 indførte man i Danmark den hamborgske (= lybske) Kurantfod, og denne Møntfod blev i den følgende Tid nogenlunde overholdt.

Kurantdaleren var en ren Regnemønt, den udmøntedes ikke. Under den store nordiske Krig klarede man sig ved at udstede Obligationer, ogsaa paa Smaabeløb. Det var i Virkeligheden de første Pengesedler. De blev imidlertid efter Krigen indløst til Pari, og i det hele overholdt man Møntfoden ved Udmøntningen. Fra 1726 indførtes en ny Skillemønt Rigsorten paa 24 Skilling, altsaa halvanden Mark. Den blev i den følgende Tid meget benyttet som Skillemønt og svarede nogenlunde til den senere Krone. Naar man op igennem det 18. Aarhundrede kunde overholde Møntfoden ved Udmøntningen, skyldes det, at man 1736 havde oprettet en Kurantbank med Ret til at udstede Sedler. Det gik meget godt i en Aarrække, men efterhaanden gik man over til at udstede flere og flere Sedler, og helt galt blev det under Englænderkrigen. Det endte 1813 med Statsbankerotten.

Man indførte nu en ny Mønt Rigsbankdaler a 6 Rbm. a 16 Rbsk. Rigsbankdaleren var kun 2/3 af Kurantdaleren. Der var dog alt for faa Rigsbankdaler i Omløb. Man finder derfor i den første Tid hyppigt Betegnelsen Rigsdaler Sedler og Tegn (forskellig underlødige Smaamønt). Sedlernes Kurs var lavere end Sølvmonternes og fastsattes kvartalsvis. I Hertugdømmerne, hvor Møntvæsenet havde været i bedre Orden, var man utilfreds med den nye Mønt, og man maatte derfor her genindføre Kurantdaleren.

Først i 1854 efter Krigen fik man indført en fælles Mønt for Danmark og Hertugdømmerne. Den benævnedes nu Rigsdaler Rigsmønt. 1873 afløstes endelig det gamle Møntsystem af det nye fællesskandinaviske Krone og øre efter 10 Talsystemet. En Rigsdaler var sat = 2 Kroner.